

Pokorný, Milan

Ztrácení a nalézání v překladu : praktické poznámky k jazykovému a kulturnímu kontextu

In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech : kolektivní monografie*. Pospíšil, Ivo (editor); 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2016, pp. 153-159

ISBN 978-80-906183-3-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81807>

Access Date: 22. 03. 2025

Version: 20250314

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Milan Pokorný (Brno)

Ztrácení a nalézání v překladu. Praktické poznámky k jazykovému a kulturnímu kontextu

Abstrakt

V současné době jsme svědky ústupu pasivního bilingvismu jako jedné z charakteristik česko-slovenského zvláštního meziliterárního společenství. Svědčí o tom např. uvádění dramatických žánrů slovenského původu v českých médiích téměř výhradně v české jazykové verzi. Příkladem této tendence je bohemizace slovenského cyklu dokudramat *Súdna sieň* (v české verzi *Soudkyně Barbara*), projevující se nejen v rovině jazykové, ale též významové (kontextové). Jde o komplexní transpozici originálu s ohledem na odlišný horizont vnímatele.

Klíčová slova: česko-slovenské meziliterární společenství, pasivní bilingvismus, překlad, interpretace, transpozice, horizont vnímatele

Abstract

Lost and Found in Translation. Practical Remarks on Linguistic and Cultural Context

Today we can witness a decline in the passive bilingualism, which is one of the characteristics of the special Czecho-Slovak interliterary community. Among the many proofs we can see the publishing of Slovak dramatic genres in Czech media almost purely in adapted Czech language versions. An example of this trend is the thorough bohemization of the Slovak docu-drama series “*Súdna sieň* (The Courtroom, in Czech called *Barbara, the Judge*)”, which takes place not only on the linguistic level, but also on the level of content and context. It is a complex transposition of the original, with regard to the different horizon of the Czech audience.

Key words: Czecho-Slovak interliterary community, passive bilingualism, translation, interpretation, transposition, perceptor's horizon

Jednou z podstatných charakteristik paradigmatu zvláštního česko-slovenského meziliterárního společenství byl pasivní bilingvismus, tedy obecně rozšířená kompetence přijímat sdělení v širokém spektru funkčních stylů v libovolném z obou jazykových kódů. Jsme si vědomi limitů tohoto tvrzení, především určité asymetrie způsobené větší afinitou slovenských recipientů vůči českým sdělením. Jistě i tato skutečnost

v současné době přispívá k rychlejšímu odeznívání pasivního bilingvismu na české straně.¹

Slábnutí vědomí blízkosti, vzájemnosti není přirozeně jen problém čistě jazykový. Obecně platí teze, že společný česko-slovenský společensko-kulturní kontext je v dnešním středoevropském aerálu stále více vytěšňován z každodenně prožívané reality a je nahrazován prožíváním jiných vstřícných proudů, centrismů a mezikulturních vazeb. Jestliže Jan Rychlík již o situaci posledních let společného státu konstatoval, že „*Češi a Slováci žijí ve skutečnosti v Československu nikoli spolu, ale vedle sebe*“² (což ozřejmovalo podle autora této citace snadnost rozpadu společného státu), pak současná zkušenost svědčí o pokračování této trajektorie, v níž vzájemnost, podmíněná institucionálními a i osobními vazbami, je nahrazována paralelitou³. Ve změněných historických souvislostech se tak aktualizuje rys „nevzájemnosti“ jako nedílná součást integračně-dezintegračních vztahů a získáváme doklady jejich o nových formách. Ivo Pospíšil v této souvislosti hovoří o nesamozřejmosti⁴ česko-slovenského nadstandardního vztahu.

Jednou z reflexí tohoto procesu je situace v mediální sféře. Nejde jen o opuštění jazykového dualismu v dřívě státních médiích, nyní médiích veřejné služby. Slovenština se v těchto médiích objevuje sporadicky, kampaňovitě, příkladem mohou být dny slovenské kultury v Českém rozhlase. Jen v jejich rámci jsou esteticky příznakové texty slovenské literatury a dramatu interpretovány v původní, nepřeložené verzi. Komerční média zařazují čas od času pořady zábavného charakteru, v nichž vystupují rodilí mluvčí – zástupci obou národů. Důvodem je možnost paralelního vysílání v obou částech bývalé federace s dvěma výraznými efekty: tím prvním je snížení výrobních nákladů a tím druhým větší zásah recipientů, kteří jsou „prodáváni“ reklamním agenturám. Nicméně tato strategie selhává tehdy, pokud je divákům nabídnut dramatický žánr. V takovém případě jsme na české straně svědky nahrazování originální zvukové stopy ve slovenských auditivních a audiovizuálních dílech šířených českými médii její českou jazykovou mutací. Výjimky samozřejmě existují, zejména

¹ Na poměrně rychle postupující mizení pasivního bilingvismu jako specifické hodnoty česko-slovenských jazykových vztahů upozorňovala již relativně krátce po rozdělení společného státu Mira Nábělková, viz např. *Rozdelenie a „vzdáľovanie“: Niekoľko pohľadov*. In: POSPÍŠIL, I. – ZELENKA, M. (eds). Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2000, s. 104–105. K obdobnému závěru dospěla i Irena Lehocká ve studii *Jazykové vztahy v stredo európskom areáli. Sondy do slovensko-českých vzťahov*. In: POSPÍŠIL, I. (ed.). Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí. Brno: Jan Sojnek – nakl. Galium, 2015, s. 123. Souhrnný pohled na tuto problematiku nabízí např. NÁBĚLKOVÁ, M. *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra, Veda, FF UK Praha, 2008.

² RYCHLÍK, J. *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha: Vyšehrad, Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 8.

³ Nad tématem „polarity, parataxe či juxtapozice“ českého a slovenského jazykového i společensko-kulturního prostředí podnětně uvažuje Ivo Pospíšil: *Česko-slovenské jazykové kulturní vztahy: nová situace*. In: POSPÍŠIL, I. *Když se nevyčáší aneb Stmívání*. Brno: Jan Sojnek – nakl. Galium, 2015, s. 204–205.

⁴ *Ibidem*, s. 209.

v projektech tzv. artových stanic českých médií veřejné služby (ČRo Vltava, ČT art). Nicméně trend bohemizovat slovenské jazykové výstupy umělecké povahy je nepopíratelný.

Aktuální příklad představuje úspěšný projekt jedné z českých komerčních televizních stanic *Soudkyně Barbara*, což je česká mutace slovenského cyklu s názvem *Súdna sieň*. Tento cyklus prezentuje v každém dílu sestřih jednoho soudního jednání. Řeší se výhradně kauzy všedního dne – nevěra, hádka o peníze, sousedské spory. Každý díl vrcholí vynesením rozsudku, takže divák má možnost porovnat vlastní postoj k projednávanému případu se závěrem soudu. Formát tohoto pořadu lze označit za dokudrama, tedy stylizované, dramaturgicky a režijně připravené scény převzaté z reálného života a předváděné s maximálním ohledem na zachování zdání autenticity. Tento formát často využívají dnešní televizní i rozhlasoví tvůrci, neboť má značný recepční potenciál. Z toho důvodu česká strana převzala od slovenské strany licenci na zmiňovaný projekt *Súdna sieň*, ovšem s ohledem na některé předchozí negativní zkušenosti na české straně s uplatňováním slovenštiny v dramatických žánrech (viz např. neúspěch seriálu *Drahá tchyně*, v němž slovenští i čeští herci účinkovali ve své mateřštině) bylo rozhodnuto celé dílo bohemizovat, a to ve všech vrstvách jeho struktury. České nadabování původní slovenské verze nepřípadalo v úvahu, neboť to vylučuje sama podstata dokudramatu. Efekt přítomnosti dokumentaristů přímo při dané události navozuje kromě řady dalších prvků (volba neherců, improvizace, způsob práce s kamerou, střih apod.) také autentická zvuková stopa. Proto bylo nutno angažovat překladatele do češtiny, odborníky na český právní systém, kteří zajistili soulad jednotlivých případů s českou legislativou, a rodilé české mluvčí jako účinkující. Výsledkem je z hlediska sledovanosti úspěšný projekt.

To, čím je tento případ jedinečný, je komplexnost transpozice originálu. Nejde pouze o převod z jednoho jazykového kódu do druhého; zde dochází se změnou horizontu vnímatele i ke změně horizontu textu. Spolu s převodem jazykovým bylo nutno zajistit i převod mezi kódy kulturně společenské povahy: slovenský společenský kontext byl nahrazen kontextem českým. Při srovnání originálu a překladu tak můžeme sledovat, do jaké míry dochází ke konfrontaci odlišných recepčních zkušeností. Pro daný účel je určující míra ekvivalence mezi originálem a překladem nikoli z hlediska jazykově stylistického, ale pouze (nebo téměř jen) sémantického. Důvodem je významový posun z jednoho prostředí (kontextu) do druhého – se změnou kódu jazykového v tomto případě dochází i ke změně horizontu vnímatele – a to je záležitost, o níž se K. Benyovszky zmiňuje v souvislosti s „*hermeneutickým potenciálem některých rozhodnutí překladatele*“⁵. V tomto smyslu můžeme mluvit o interpretaci, která svým způsobem parafrázuje a komentuje výchozí text, a v níž překladatel je rovnoprávným účastníkem realizace uměleckého textu. Obecně lze konstatovat, že

⁵ BENYOVSZKY, K. *Překlad jako po(d)klad k reinterpretácii originálu*. In: POSPÍŠIL, I. – ŠAUR, J. (eds). *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech (česko-slovensko-maďarské reflexe)*. Brno: Masarykova univerzita, 2010, s. 100.

podstatou jazykové i kontextové transpozice originálu je změna paradigmatu, tedy náhrada původního systému, jímž je horizont textu originálu, za systém nový, jímž je horizont textu překladu. V tomto procesu bylo nezbytné postupovat metodicky, avšak s respektem k psychosociálním a kulturně společenským souřadnicím obou kontextů, jako je symbolická geografie, systematika referenčních vztahů a asociací (jungovská archetypální „energetická významová jádra“ dávající konkrétní podobu podvědomým obsahům).

Konkrétně jde například o topos regionu s vyšším sociálním statutem, tedy i s lepší možností uplatnění a výtěžku, jak naznačuje následující příklad:

„Odporca: Žijeme v regióne s najvyššou nezamestnanosťou. Nájsť u nás dobre platenú prácu je takmer nemožné.

Sudca: Snažili ste sa nájsť si prácu aj v inom regióne ako v tom, v ktorom žijete?

Odporca: Ja som aj našiel ponuky práce, na ktorú mám kvalifikáciu. No to by sme sa museli odsťahovať. Napríklad v Bratislave som niečo našiel, ale aj v Čechách.“

Překladatelská strategie ve zkoumaném materiálu je založena na zrcadlovém efektu: slovenské reálie jsou umisťovány do českých zemí a naopak. V daném případě byl ovšem závěr pasáže v české verzi situován do Prahy a Německa.

Symbolická geografie hraje ve hře významů velmi důležitou úlohu. Řešení některých situací je jednoduché – například změna areálu východního Slovenska s dvěma univerzitními městy umístěnými relativně nedaleko od sebe, na areál severní Moravy, kde je obdobná situace. Z gymnázia v Prešově je gymnázium v Opavě, z Šafárikovy univerzity v Košicích je Univerzita Palackého v Olomouci.

Obdobné řešení je použito při náhradě pojmu, který je v horizontu vnímatele nesrozumitelný: „*Vidím to, keď príde po Filipka. Malý celý deň nehovorí o inom, len že pôjdu do ZOO, a potom tá jeho zahľási, že ona chce ísť do Parndorfu. A vidím na Filipkovi, ako len prehltnie sklamanie, keď to Robo zmení.*“

Parndorf je rakouský obchodní komplex nedaleko Bratislavy, většině slovenských recipientů důvěrně známý pojem. Ovšem na české straně jej nelze použít, ale stejně tak nelze nalézt odpovídající obecně známý ekvivalent nacházející se v blízkosti českých hranic, proto byla v české verzi použita obecnější formulace „*že chce jít do města nakupovat*“.

Složitější je nalézt plnohodnotný ekvivalent odlehleho, v historických konotacích chudobného kraje, jakým jsou slovenské Kysuce:

„A bola to moja iniciatíva, že som jej ponúkla, aby prišla do Bratislavy. My sme totiž z Kysúc, bývame v osade, kde nič nie je. Chcela som jej pomôcť, aby sa uchytila, aby mala šancu na lepší život, ako mali a majú naši rodičia.“

Překlad dané pasáže „*My totiž pocházíme z vesnice u Valašského Meziříčí, kde nic není*“ vyjadřuje odlehlost regionu od centra, v daném případě od Prahy, ale smazává konotace kysuckého regionu známé slovenskému recipientovi z klasické literatury i lidové slovesnosti.

Topos jako sociálně determinující charakteristika se v sémantické transpozici objevuje opakovaně. Při překladu jedné ze scén se zpočátku zdálo, že postačí změnit Oravu (region vzdálený od hlavního města státu) například za Moravu, ale posléze se ukázalo, že je třeba pracovat s odlišným kulturně-historickým sémantickým kontextem:

„Odporca: Často so mnou chodila na obchodné a aj súkromné stretnutia, ale sem-tam sa ukázala jej laznička povaha a výchova z Oravy a bolo vybavené. Poviem vám, musel som sa aj hanbiť za ňu.

Právny zástupca navrhovateľa: Zvykli ste v spoločnosti navrhovateľku podceňovať ohľadne jej pôvodu, doberať si ju a strápnovať ju pred ostatnými ľuďmi?

Odporca: Občas som z nej urobil srandu, no bolo to v rámci slušnosti. Nie som magor, aby som sa takto správal k svojej žene.

Navrhovateľka: V rámci slušnosti? Oslovenie teľa z lazov je podľa teba slušné? A ešte pred cudzími ľuďmi? Nebuď smiešny! A keď to bolo opačne, že som sa zasmiala na tebe, tak si ma vždy skoro prizabil.“

Na nesouladu povah sebevědomého Bratislavana a jeho ženy, původem a rodinným zázemím z oravských lazů, je založen celý spor. V českém kontextu pravděpodobně neexistuje substituce za oravské lazy, rázovitý region vnímaný v historické perspektivě dlouhodobě za periferii kulturního i sociálního rozvoje. Proto bylo nutno volit obecnější formulaci: „...ale sem tam sa ukázala její vesnická povaha a výchova...“

Jinde se adekvátní řešení nalézt nepodařilo a překlad byl ochuzen o poměrně důležitou významovou vrstvu:

„Niektorým to už bolo podľa mňa trápne, ale nasilu sa museli škeriť. Dokonca aj vtedy, keď slečna Varinská zahlásila, že nabudúce dostanem od firmy zájazd do Smrdákov.“

Český překlad „do Smrdákova“ není adekvátní, protože Smrdáky je reálně existující místní jméno – název slovenských lázní. Dvojsmysl přítomný v originální jazykové verzi je obtížné definovat jako ponižující jednání, na rozdíl od českého překladu, který je jednoznačně dehonestující.

Nezastupitelnou roli ve vytváření sítě sémantických souřadnic sehrává i znakovost kulturních artefaktů („vzácné obrazy od Lалуhu“) či institucí („A zajtra očakávajú televízny štáb z Jojky, tí s vami zakrútia!“), v takových případech bývá zpravidla využito zmíněný zrcadlový efekt („vzácné obrazy od Lhotáka“, „A zítra očekávejte televízni štáb z Novy, ti s vami zatočí!“). Obdobně byl vyřešen např. i problém plynoucí ze stále menší propustnosti kulturního prostředí, což má za následek neschopnost českých recipientů identifikovat se s mnoha ikonickými pojmy slovenské masové kultury.

„Navrhovateľ: Udiala sa veľká nepravosť na mojej osobe. Ja už som o tomto informoval aj médiá, aj ombudsmana, a napokon...“

Odporca (skočí mu do reči): Radšej ste mali napísať Majstrovi N, ten by vás určite pochopil!“

Překladatel v daném případě zvolil značně uvolněný princip substitute: „*Raději jste měl napsat do Zpráviček, tam by vás určitě pochopili!*“⁶

Ve výše uvedených případech jde o aktivizaci jiných okruhů konotativních významů. Samostatnou kapitolu představují transpozice ve vrstvách lexikálních a stylových, např. posuny od víceméně nivelizované stylové struktury slovenského originálu k odstínění charakterů jednotlivých postav používáním funkční vrstvy obecné češtiny nebo doklady postupného vzdalování sémantických paradigmat v nutnosti přiblížit českému vnímateli nesrozumitelné pojmy („*Tak mu to dal vedúci patrične pocítiť. Začal na neho bliakať, že jeho firma nie je JRD a že jeho ľudia musia reprezentovať, aj keď ich nikto nevidí.*“ – „*S ľudmi z dediny jednala ako s handrami, zato keď prišiel niekto z VUCečky, tak mu dobre že jazykom nelízala topánky...*“). Povšimněme si zde pouze posunů významových, které si vyžádaly kreativní přístup překladatele.

„*Právny zástupca odporcu: Vyjadрила ste sa, že v posledných dňoch chodíte k navrhovateľke na návštevy. Aká je jej adresa?*“

Svedkyňa (neistá): Poľovníčka... či Poľná ulica... Nejako mi to teraz vypadlo.“

Původní doslovný český překlad „*Lovecká či Polní ulice*“ byl při revizi změněn na „*Zahradnická... nebo Zahradní ulice*“. Zcela stranou ponecháváme případy lexikálního posunu typu „*Ona je stará dievka*“ – nesprávně přeloženo jako „*Ona je stará děvka*“ místo náležitého „*stará panna*“, „*Čekáte so skříženými rukami*“ – přeloženo „*Čekáte se zkříženými rukama*“ místo náležitého „*s rukama v klíně*“ apod. Tento komplex by stál za samostatnou analýzou.

Několik předchozích příkladů svědčí o probíhajícím procesu, v němž vedle totožných či strukturálně podobných kulturních obsahů se ve stále větší míře objevují rozdíly plynoucí z odlišných psychosociálních a kulturně společenských kompetencí, které nevyřeší jazykový překlad, ale jen „překlad významu“. Obrazně řečeno – nejde jen o to, porozumět slovenskému textu, ale také slovenskému kontextu a převést je do jazyka a kontextu přijímací, tedy české strany. A tady se ukazuje, že přirozená blízkost, a to nejen jazyková, ale i hodnotová, je věc značně relativní. Ale sama translologie je už svou podstatou projevem interkulturním, kontextuálním. Daný případ ozřejmuje často zmiňovanou funkci překladu jako interpretace překračující čistě jazykové formy. K té je ovšem nezbytná kulturně-historická kompetence v obou kontextech. Překladatel zde totiž není zprostředkovatelem kulturního prostoru výchozího textu, tak jak je tomu například v českém překladu románu Ladislava Balleka *Pomocník*, v němž český překlad vystihuje specifické vlastnosti prostoru jižního Slovenska se všemi jeho esteticky příznakovými kvalitami. V případě sledovaného cyklu překladatel transponuje výchozí text do nového kontextu, vztahuje se k odlišnému horizontu recipienta. Předchází tak situaci, kterou lze nazvat „kulturním nedorozuměním“,

⁶ Majster N (Jozef Nodžák) je slovenský herec, bývalý šéfredaktor vysílání pro děti a mládež v bratislavském studiu Čs. televize. V devadesátých letech se stal známý jako Majster N v dětském pořadu Slovenské televize Crn.crn, kde hravou formou realizoval fyzikální pokusy. Později uváděl vlastní zábavný pořad pro děti.

plynoucí z přirozené vlastnosti vnímat „cizí“ jako součást vlastního hodnotového rámce, zvlášť tehdy, jde-li o strukturně tak blízký kulturně-společenský okruh, jako je slovenská společnost.

PhDr. Milan Pokorný, PhD.

Ústav slavistiky

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno – Česká republika

44046@mail.muni.cz

